

MŪSŲ MALONINIAI KREIPINIAI

Birutė JASIŪNAITĖ

§ 1. Prieš keletą metų, rašydama apie Endriejavo šnekto pejoratyvinę leksiką, susidūriau su gana paradoksalia problema: šnekteje vartojami šimtai žodžių neigiamoms žmogaus ypatybėms pavadinti, bet itin trūksta vadinamųjų komplimentų – malonių žodelių moteriai, vaikui ar šiaip artimesniam draugui, kaimynui. Man tada atrodė, kad tokia „kurtuazinės“ kultūros stoka sietina su įgimtu žemaičių santūrumu, nenuveičiai reikšti emocijas. Kiek dažniau maloninis kreipinys švysteli tarp šnekto biomorfizmų – augalų pavadinimų, taikomų žmogui. Zoomorfizmai, priešingai, dažniausiai linkę virsti pejoratyvais. Buvau net linkusi manyti, kad ši tendencija universali¹.

§ 2. Norėdama plačiau pasidomėti mūsų maloniniais kreipiniais, buvau beketinanti juos rinkti iš LKŽ išėjusiųjų tomų. Vėliau paaiškėjo, kad šis kelias toli gražu nėra pats tinkamiausias: žodyne, be abejo, tokie kreipiniai fiksuojami, bet dažniausiai tyrinėtoji taip ir lieka neaišku, kas ir į ką maloniniais žodžiais kreipiasi. Neaiškios ir paties kreipimosi aplinkybės. Įsitikinusi, kad tam tikra ekstralingvistinė informacija šiuo atveju būtina, nutariau pabandyti rinkti pavyzdžius iš grožinės literatūros tekstų kaimo tematika.

§ 3. Šiam tikslui labai pravertė net keliadesimties populiarių autorių knygos: laimė, mūsų klasikinė literatūra nėra itin gausi, o kreipinių galima rasti tiksliai dialoguose. Paaaiškėjo, kad daugiausiai mane dominančių faktų esama Žemaitės, Vinco Krėvės, Petro Cvirkos, Lazdynų Pelėdos, Juozo Baltušio, Mariaus Katiliškio raštuose. Beje, šie autoriai gausiai vartoja ir pejoratyvų, formulinių keiksmų, tradicinių palyginimų bei kitos etnolingvistui įdomios medžiagos. Pavyzdžiams rinkti naudojausi ne tik prozininkų, bet ir kai kurių dramaturgų – Balio Sruogos, Vinco Krėvės, Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės, Kazio Sajos – tektais.

§ 4. Minėtuose šaltiniuose pavyko užfiksuoti iš viso 412 maloninių žodžių. Autoriai vartoja 115 skirtingų tokios leksikos pavyzdžių. Absoliuti dauguma jų – tradiciniai šnekamosios kalbos stereotipai, pasitaikę vos keletas autorinių naujadarų. Taigi maloninių kreipinių esama kur kas gausiau, negu mano iš pradžių manyta. Kiekvienoje kartotekos kortelėje fiksavau ir būtinus šios leksikos analizei ekstralingvistinius

¹ Plačiau apie tai žr. (Jasiūnaitė, 1995, 43–44 ir lit.).

duomenis: kas į ką kreipiasi, kokia yra bendravimo situacija, komunikantų amžius, jų padėtis visuomenėje, pažinties ar giminystės laipsnis.

§ 5. Surinktoji medžiaga etnolingvistui įdomi daugeliu aspektų. Pirmiausia pabrėžtinas tam tikras jos unikalumas, išskirtinumas: maloninių kreipinių (literatūroje jie kartais vadinami ir melioratyvais, norint pabrėžti, kad yra savotiški pejoratyvų „antonimai“)², gausiau turi toli gražu ne visos Europos kalbos. Štai anglų kalboje, kaip žinia, iš viso nėra „tikrųjų“ deminutyvų³: mažiškiečiai žodžiai bei su jais siejamos konotacijos čia itin artimos vadinamosioms vaikiškosioms formoms, kurioms mūsų žodynuose yra prigijęs vaikų žodžių terminas (Blumfeld, 1968, 163). Kaip pasakytų žinoma kalbos bei kultūros santykių tyrinėtoja A. Wierzbicka, rusiško ar lenkiško (pridursime: ir lietuviško!) teksto emocinė temperatūra itin aukšta dėl specifinių emocinės derivacijos apraiškų. Šiam derivacijos tipui autorė linkusi priskirti maloninius būdvardžius, pvz., rus. хорошенький, родненький ir ураč tikrinių vardų mažiškesnes formas, gerų pažįstamų vartojamas ne tik mažam vaikui, bet ir visiškai suaugusiam ar net senam žmogui pavadinti, pvz., rus. Володя, Катя, Саша ir pan. Anglų kultūrai, kurioje nuo pat vaikystės žmogui diegiami santūrumas, tokie reiškiniai, autorės nuomone, nebūdingi (Vežbickaja, 1996, 55). Įdomu, kad net giminystės terminai, išskyrus itin vaikų mėgstamus *mummy, daddy, auntie* ir *granny* „mamyte, tėveli, tetule ir močiute“ mažiškinų formų neturi. Sakoma tiesiog *brother „broli“, sister „sesuo“, daughter „dukterie“* ir pan. (Vežbickaja, 1996, 104). Mūsuose į artimą giminaitį taip veikiausiai nesikreiptų net ir emociškai šaltas žmogus⁴.

§ 6. Tarybiniais laikais rusų lingvistikoje būta, lituanisto akimis žvelgiant, keisto požiūrio, kad maloninių kreipinių браток, братишка, малец, парнишка, дедок, сестренка, бабка „broliuk, broleli, mažiuli, berneli, seneli, sesute, senele“ ir pan. vartojimas apskritai esąs ne norminis, bet uzualinis, tik šnekamosios kalbos reiškinys (Kopylenko, 1972, 96). Tokiai pažiūrai atsirasti veikiausiai bus padėjęs ne tiek vulgarokas revoliucinių visuomenės permainų supratimas⁵, kiek akivaizdus tarmių bei jų faktų ignoravimas, kuris taip dažnai reiškiasi kiekvienoje palyginti jaunoje profesionaliojoje kultūroje: vis dėlto kalbos normos sampratą dažniausiai formuoja aukštesnėji visuomenės sluoksniai.

² Dėl terminų žr. (Žel'vis, 1997, 305)

³ Į šią aplinkybę maloniai atkreipė mano dėmesį prof. A. Girdenis.

⁴ Kai kuriose mūsų tarmėse, ypač rytų Lietuvoje, kalbant apie tėvą ar motiną, apskritai priimta dažniau vartoti mažiškesnes formas, plg. uteniškų *mami-tė*, „momytė“, *tait-tė*, „totytė“, *tevelis*, „tėvelis“. Taip elgiasi ne tik moterys, bet ir vyrai. Žemiau šie toks elgesys atrodytų bereikalingas sentimentalumas, netuodžiū, „paradinių“ santykių su tėvais demonstravimas.

⁵ Kaip mane informavo VU Slavų filologijos katedros docentė Ona Dundaitė, tokie kreipiniai buvo šalinami iš oficialiosios vartosenos kartu su mandagumo formomis, kurios priklausė nuo pašnekovo socialinės padėties, pvz.: господин, сударь, ваше благородие, ваше сиятельство ir pan. Vokatyvai голубчик, касатик, солнышко laikyti senamadiškais, ikirevoliuciniais. Taip buvo pažicistas tikrai margas bei turtingas šnekamosios kalbos klotas.

§ 7. Mūsų kultūroje, priešingai, tiek tarmės, tiek ir folkloras buvo ir tebėra gražios, stilingos kalbos etalonas. Abi šios liaudies kultūros sritys itin glaudžiai susijusios: emocinė derivacija į kasdieninę šnekamąją kalbą smelkiasi iš folkloro tekstų, kur, kaip žinia, ištaisai vartojami deminutyvai, paprastai turintys teigiamą emocinį komponentą (Jakaitienė, 1988, 51). Tiesa, šnekamojoje kalboje plačiau paplinta tik dalis folkloro įvaizdžių bei stereotipų. Maloniniai kreipiniai – melioratyvai, kurie, kaip matysime toliau, dažniausiai yra metaforinės prigimties, pirmiausia sietini su vadinamosios kultūrinės konotacijos⁶ sąvoka. Paprastai jie atsiranda antrinės motyvacijos būdu ir yra „kultūriškai markiruoti“: jų konotacija formuojasi, remiantis tam tikrais tautinės kultūros stereotipais bei simboliais (Maslova, 1997, 46–47).

§ 8. Šį teiginį nesunku iliustruoti, remiantis, pavyzdžiui, rūtos simbolika: rūta drauge su mėta, lelija, dobilu, aguona, rugiagėle, dilgėle, apyniu bei daugybe kitų laukinių bei kultūrinių augalų priklauso, anot T. Civjan (1989, 70), mūsų mitologiniam herbarui. Tiek vestuvių papročiuose, tiek įvairiausiuose tikėjimuose, vedybiniuose burtuose, tiek ir folkloro tekstuose rūta pirmiausia simbolizuoja netekėjusią merginą, jos jaunas dienas, nerūpestingą gyvenimą iki vedybų. Tai bene pagrindinė floristinė klisė baltų bei slavų tradicijose. Susiformavus tam tikram kultūrinių asociacijų spiečiui, kuris yra būtina sąlyga metaforai atsirasti (Karaliūnas, 1997, 68–69), pirmiausia folkloro, o vėliau ir šnekamosios kalbos tekstuose pasirodo melioratyvai *rūtele*, *rūtos šakele*, kurie ilgainiui pradėdami taikyti ne tik jaunoms mergaitėms, bet ir moterims apskritai. Iš šnekamosios kalbos jie pakliūva ir į grožinius tekstus, pvz.: *Aš, Mortele, aš, rūtų šakele, įleisk! LzP* (vaikinas mergaitei), *Kiek tave prieščiau, mano rūtele...* M. Katil (motina dukteriai), *Rūtaite tu mano, gana, gana! Ar dabar tepietaujat? Žem* (kaimynė kaimynei).

§ 9. Nuo šių samprotavimų patogiausia pereiti prie biomorfinių melioratyvų, kurie, kaip minėta § 1, ir buvo tiesioginė dingstis šiam darbui atsirasti. Taigi grožiniame tekste maloninio kreipinio funkciją gali atlikti 17 skirtingų biomorfizmų – augalų bei augalinės atributikos pavadinimų, taikomų žmogui. Iš viso užfiksuoti 73 šios rūšies pavyzdžiai: jie sudaro apie 18% visų turimų melioratyvų. Biomorfinius melioratyvus galima skirstyti į: 1) floristinius (gėlių pavadinimus), pvz.: *rūtele*, *rūtos šakele*, *lelijėle*, *dobilėli*, *aguonėle*, *rožė*, *dievmedėli*; 2) vaisių bei uogų pavadinimus, pvz.: *pupele*, *uogete*, *serbentėle*, *žemuogėle*; 3) tiesiog žydinčio augalo ar jo dalių pavadinimus, pvz.: *žiedeli*, *kvietkeli*, *pumpurėli*; 4) utilitarinę paskirtį turinčių augalų pavadinimus, paprastai vartojamus kiek ironiškai, pvz.: *svogūnėli*, *kanapėle*, *voveruška*.

§ 10. Iš karto pasakytina, kad melioratyvinių kreipinių šnekamojoje kalboje virsta tik smulkių, miniatiūrinių, dažniausiai ne laukinių, bet kultūrinių augalų ar jų dalių⁷ pavadinimai. Tarp jų nėra nė vieno žodžio, reiškiančio stambesnę medį ar krūmą⁸.

⁶ Plačiau apie patį konotacijos fenomeną bei jos vietą žodžio semantiniėje struktūroje žr. (Jakaitienė, 1988, 49–56).

⁷ Augalo detalės pavadinimas dainų tekstuose kartais gauna kreipinio funkciją tarsi nejučiomis, kar-tojant. Tokie kreipiniai aiškiai metoniminės prigimties, pvz.: *Oi, tu diemed diemedėli, diemedžio šakele! Ar tik ne panašiai bus atsiradusi ir rūtelės bei rūtų šakelės pora?*

Labai „sukultūrintos“ mūsų floristinės metaforos: tai išimtinai tradicinių darželio, ne pievos ar miško augalų pavadinimai, išskyrus nebent aguoną ir dobilą, kurių esti tiek laukinių, tiek ir kultūrinių. Kadangi minėtieji augalai mūsųose paplitę ne taip seniai⁹, galima atsargiai spėti, kad floristiniai komplimentai – palyginti nesenas lietuvių kultūros reiškinys.

§ 11. Prie floristinių kreipinių šliejasi žydinčio augalo bei ju dalių pavadinimai. Čia vėl randame skolinį *kvietkelis*: prisimintina, kad šiuo slavizmu tarmėse paprastai vadinami darželio, bet ne miško ar lauko žolynai¹⁰. Štai Endriejavo šnekteje, priklausančioje šiaurės žemaičiams kretingiškiams, bendras visų žydinčių augalų pavadinimas yra *žūof's* „žolės“, o *kvietk's* „kvietkos“ tėra tik ryškūs, puošnūs darželio augalai: bijūnai, jurginai, kardeliai. Sakoma, pavyzdžiui, *nabá.šteks sò.žuoliems apkfãuts* „Nabaštikas su žolėmis (gėlėmis) apkriautas“, bet *darželle ž'd kvietk's* „Darželyje žydi kvietkos“. Su šaknimi *žol-* daromi ir išvestiniai žodžiai, pvz.: *žūolmef's* „gėlių barstytojos bažnytinėje eisenoje“, *žūolen's* „Žolinės, bažnytinė šventė“, *žūoleniete* „rinkti, skinti žoles, gėles“. Gėlėmis išpieštas drabužis, baldas ar indas esti tiek *žūoflets* „žolėtas“, tiek ir *kvietkõuts* „kvietkuotas“. Vadinasi, ir tarmės melioratyvas *kvietké.lf* „kvietkele“ neatsitiktinai pasidarytas iš „poniškesnio“ šios sinonimų poros varianto¹¹.

§ 12. Vaisių ar uogų pavadinimai – tradicinis komplimentas net ir nelabai prašmatniai damai, plg. kiek ironišką Pranuko kreipimąsi į Marčę Žemaitės „Petre Kurmelyje“: *Tu mano žemuogėle, kada aš tavęs laukiu!* Tokie žodžiai teigiamą konotaciją, o drauge ir melioratyvo funkciją gauna veikiausiai dėl vadinamosios imitatyvinės (panašumo) magijos (Frazer, 1968, 80): žmogus, primenantis uogą ar vaisių, turįs būti gražus, sveikas, turėti daug vaikų ir pan. Atvirksčiai, *svogūnėlis, voveruška, kanapėlė* labiau primena ne tradicinius, bet konkrečių autorių sukurtus situacinius melioratyvus. Tiksliau pasakius, rašytojai improvizuoja, remdamiesi tam tikra folklorine tradicija, pvz.: *Tu mano svogūnėli!* Vaižg (sako šeimininkas gražiam arklui), *Neisilaikysi, voveruška...* K. Saj (vaikinas mergaitei), *Močiušės kanapėlės!* M. Katil (turgaus prekėis pirkėjoms). Taip manyti verčia ir šių augalų (ypač grybų – lepšio, pumpotaukš-

⁸ Čia išryškėja folkloro bei šnekamosios kalbos skirtumai: juk būtent medžio įvaizdis kaip palyginimo komponentas, kaip metafora ar simbolis dainose yra bendras daugeliui tautų ir labai pastovus apskritai folklorinėje tradicijoje (Stundžienė, 1987, 96–99).

⁹ Štai rūta, kaip teigia § 8 minėtoji Civi'jan (1989, 71–72), į šiaurės Europą atėjo nuo Viduržemio jūros krantų, kur buvo žinoma kaip vaistinis bei prieskoninis augalas. Viduramžiais ji paplito per vienuolynų sodelius, kuriuose būdavo auginamos vaistažolės. Mūsų liaudies medicinoje rūta plačiai žinoma kaip priemonė nepageidaujamam nėštumui nutraukti: ši aplinkybė irgi sietina su tradicine šio augalo simbolika.

¹⁰ Apie slavizmų funkcionavimą tarmėse bei „kultūrinę“ reikšmių diferenciaciją, susijusią su naujais kaimo buities reiškiniais, žr., pvz., (Stundžia, 1979, 89–90).

¹¹ Panašiai ir eufemizmu veikiausiai virsta skolinys, bet ne savas žodis: viešai sakoma *organinės trąšos*, o ne *mėšlas, proštūnūtė*, bet ne *paleistuvė, likviduoti*, o ne *sunaikinti* ar *nužudyti, ekshumuoti palaikas*, o ne *iškasti lavoną* ir pan.

lio, musmirės, netgi baravyko) neigiamos konotacijos tiek mūsų pačių, tiek ir artimųjų kaimynų, pvz., baltarusių, tradicijose, plg. (Maslova, 1997, 121).

§ 13. Absoliuti dauguma biomorfinių melioratyvų skirti dailiajai lyčiai – moterims ir mergaitėms. Vienintelis „tikrai vyriškas“ maloninis kreipinys tėra *dobilėlis*, kuriuo plačiai kreipiamasi į brolių, sūnų, kaimyną, mylimąjį, pvz.: *Klemensėli, dobile tu mano neišrautas, kiek širdį uždavinėsi?* J. Balt (mergina vaikiniui), *Ne, sakau, dobiluškai. Patsai valdysiu pievas. M. Katil* (ūkininkas kaimynams)¹², *Kelkis, dobilėli, pusrytis ataus!* P. Cvir (motina sūnui).

Kartais melioratyvo adresatas priklauso nuo regiono, kuriame kreipinys vartojamas. Štai Žemaitės raštuose maloninis kreipinys *pupelė* taikomas ne tik moteriai ar merginai, bet ir berniukui ar net visiems vaikams apskritai, vadinas, lyties faktoriaus čionai nėra lemiamas, pvz.: *Juzeli tu mano, pupele!* (tėvas sūnui), *Mizerijos, pupelės mano!* (teta našlaičiams vaikams).

Kartais, norint „specifinį“ moterišką kreipinį pritaikyti vyrui ar vaikui, griebiamasi žodžių darybos: taip atsiranda *pupuliukas, puputis, pupūnėlis*. Keičiasi ne tik žodžio forma, bet plečiamas ar diferencijuojama ir jo apeliatyvinė funkcija, pvz.: *Kazeli, kada užtarsi mane, puputi?* P. Cvir (motina vaikui), *Auk, auk didukas, tu mano pupūnėli...* A. Vaičiul (motina vaikui). Ši tendencija ryškesnė aukštaičių autorių raštuose.

§ 14. Biomorfiniai melioratyvai pirštu prikišamai rodo, kad tik palyginti menka dalis tradicinių folklorinių kreipinių prasismelkia į šnekamąją kalbą. Ne paskutinį vaidmenį čia, matyt, atlieka klišės „sunešiojimas“, tam tikras folklorinio stereotipo desemantizavimas. Iš formaliųjų dalykų minėtinas rimas, pvz., *mergelė uogelė, broliukas dobilukas*. Svarbus ir aiškiai eufemistinis¹³, „kurtuazinis“ tokios leksikos pobūdis, kuris glaudžiai susijęs su pagrindine melioratyvo funkcija: maloninis kreipinys skirtas apeliacijai reikšti, bet kartu pabrėžia ir labai aiškų pragmatinį aspektą. Melioratyvais norima įsiteikti, patikti, pelnyti palankumą, maldyti nereikalingas aistras.

§ 15. Šios maloninių kreipinių savybės itin išryškėja, analizuojant pačią gausiausią jų grupę – zoomorfizmus. Pastarųjų grožiniuose tekstuose rasta 38: jie pavartoti iš viso 109 kartus ir sudaro apie 26% visų melioratyvų. Vadinas, zoomorfizmai kalboje atlieka ne tik pejoratyvų, bet ir visiškai priešingą – melioratyvų vaidmenį. Abi šios funkcijos primena dvi vieno obuolio puseles: atskirai jos, matyt, negali egzistuoti. Zoomorfinius melioratyvus smulkiau galima skirstyti į ketelą grupių: 1) paukščių pava-

¹² Šiuo atveju (kaimynų ginčas dėl žemės) kreipinys įgyja ne tiek maloninį, kiek neigiamą, ironišką atspalvį. Neretas ir atvirščias reiškinys: *rupžėle, raganėle*, „tituluojama“ graži, temperamentinga moteris. Apie sąmoningą pejoratyvų „gražinimą“ bei jų funkcijos pakitimus žr. § 21.

¹³ Melioratyvai skiriasi nuo tikrųjų eufemizmų tuo, kad ne tiek slepia, kiek maskuoja, dailina objektą. Slepiamoji floristinių metaforų funkcija kartais įgyja labai netikėtų pavidalų. Štai batakai, viena Indonezijos tautelių, turi vadinamąją „gėlių kalbą“. Tai metaforizuota jaunimo kalbos atmaina. Tam tikrų augalų pavadinimai pagal skambesį asocijuojasi su reikiama žodžiais. Pvz., *pau*, „papatitis“ reiškia *au* „aš“, *pau rana*, „raudonas papartis“ reiškia *au ra* „aš noriu“. Tokia „adverniška“ kalba kuriamos cیلės, kuriomis prisipažįstama meilė ar kitaip bendraujama (Revunenkov, 1988, 56).

dinimus, 2) žvėrių bei naminių gyvulių pavadinimus, 3) vabzdžių pavadinimus, 4) roplių pavadinimus, 5) žuvų pavadinimus.

§ 16. Pati gausioji šios rūšies maloninių kreipinių grupė yra paukščių pavadinimai: jie pavartoti net 78 kartus, vadinasi, jų pasitaiko dažniau, negu biomorfizmų¹⁴. Skirtingų leksemų rasta 21. Pastarosios savo ruožtu skirstytinos į: 1) laukinių paukščių pavadinimus, pvz.: *balandėli, karvelėli, gegute, varnelė, šarka, kregždė, blezdinga, lakštingalė, karapkėle, pelėdėle, sakalėli, zylike, zylės plunksnelė, putpelė, žvirblėli, gulbele, pempė, vaikai vanagai* ir 2) naminių paukščių pavadinimus: *viščiuk, gaidžiuk*. Pastarųjų grožiniuose tekstuose užfiksuota vos keletas. Palyginti dažnas (9 pavartojimo atvejais) ir abstraktesnis kreipinys *paukštėli (paukštele)*.

§ 17. Kitos zoomorfinių kreipinių grupės gausumu neprilygsta paukščių pavadinimams. Grožiniuose tekstuose rasti 6 smulkių žvėrelių bei jų atributikos pavadinimai, pvz.: *voverytė, žebenkštuke, lapelė, zuikeli, zuikio skrandelė, katytė (katinėli)*, 6 vabzdžių pavadinimai, pvz.: *vabalėli, plaštakėlė, skruzdėlė, svirply, žiogėli, bitinė*, 3 teigiama konotuoti roplių pavadinimai, pvz.: *rupūžėlė, varloži, gyvačiuke* ir 2 žuvų pavadinimai, pvz.: *žuvelė, silkele*.

§ 18. Faktas, kad paukščių pavadinimai iš tiesų gausumu pranoksta biomorfizmus, tik iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalus: nepamirština, kad būtent paukščiai tiek mūsų, tiek ir slavų kultūroje itin glaudžiai susiję su žmogaus seksualiniais įvaizdžiais¹⁵, plg. (Gimbutienė, 1994, 40; Maslova, 1997, 136–137). Pirmiausia tai pasakytina apie *balandėlį*, kuris yra bene pats dažniausias ir universaliausias mūsų komplimentas, grožiniuose tekstuose pavartotas net 34 kartus (jo sinonimas *karvelėlis* rastas vos kartą aukštaičio Vaižganto raštuose). Balandis, karvelis mūsų tradiciniuose palyginimuose yra meilumo etalonas, plg. (Jasiūnaitė, 1996, 11). Su kreipiniu *balandėli gražiai* dera ir jaunai porai taikomi iš veiksmazodžių padaryti melioratyvai *burkuonėliai* bei *suburkuotiniai*. Ilgainiui, kreipiniui *balandėli (karvelėli)* desemantiizuojantis, plėtėsi jo vartojimo sfera: jį imta taikyti ir šiaip artimam žmogui: vaikui, giminaičiui, draugui, kaimynui, pvz.: *Jurgienėle, balandėle, duokš meliū nora lašėli... Žem (kaimynė kaimynei), Kazeli, balandėli! Skauda vaikui, ai, ai!* P. Cvir (kaimynė vaikui), *Sūneli, balandėli, mes ir akis praveizėjome, belaukdami tavęs*. LzP (motina sūnui).

¹⁴ Panašus „augalinių“ bei „paukštinių“ kreipinių santykis užfiksuotas baltarusių tautosakoje. Jų raudose į mirusius jaunus žmones bei kūdikius (sūnus, dukteris) kreipiamasi maždaug 50 biomorfinių melioratyvų ir 65 „paukštinių“. Dar ryškesnė disproporcija, jeigu adresatas – senas žmogus (motina, tėvas, senelis): jįms taikomi vos 6 biomorfiniai ir 56 „paukštiniai“ kreipiniai (Vinogradova, 1995, 250–251). Šie reiškiniai turi aiškią mitologinę motyvaciją: mirusiojo siela persikelia į žydintį, pumpuruojantį augalą arba į paukštį. Apie analogiškas lietuvių tradicijas žr. (Gimbutienė, 1994, 59–61).

¹⁵ Paukščių vardais metaforiškai vadinami ir žmogaus lyties organai, plg. LKŽ fiksuojamus eufemizmus *putė Krsn, varnu J, paukštis Dūnž*. Dėl šios priežasties slavuose anksti išnyko senasis gaidžio pavadinimas **kurs*, kuris, pradėjęs kelti „netinkamas“ asocijacias, greitai virto tabu ir buvo pakeistas įvairiais eufemizmais (Trubeckoj, 1987, 221). Geriančio ar vandenį drumsčiančio paukščio metafora mūsų tautosakoje plačiai simbolizuoja vyro ir moters susitikimą.

§ 19. „Paukštiniai“ kreipiniai autorių vartojami daugiausia jaunimo kalboje, ypač tradicinių pasilinksminimų metu: šokant, lydint merginas namo, šiaip kalbantis dvi-ese, pusiau komišškai, beviltiškai prašantis į klėtelę ir pan. Susidaro įspūdis, kad tai bene populiariausi, „erotiškiausi“ mūsų komplimentai moteriai, kurių vartojimą sąlygoja jau pats situacijos intymumas, pvz.: *Nastutė, kurapkėlė tu mano, kadrilio kviečiu, apkabink mane, peledėle!* A. Vien (vyras mergeitei), *Nors pasišildyti, zylės plunksnelė... Atidaryk, sakau tau, putpele kanapėtoji...* M. Katil (vaikinas mergeitei prie klėtelės), *Na, žinai, tau galima rankas išbūčiuoti, mano gegele.* J. Avyž (vyras mylimajai).

§ 20. Tai pačiai erotinių žodelių grupei priskirtini ir smulkių, dažniausiai vikrių, lanksčių žvėrelių pavadinimai: *žebenškštuke, zuikelis*¹⁶, *voverytė, lapelė*. Iš jų populiariausia *bene katytė (katinėlis)*. Pažymėtina, kad šis melioratyvas įvairiose Lietuose vietose funkcionuoja skirtingai: rytų aukštaičiams jis yra universalus, primenantis *balandėlį*, pvz.: *Katel, argi mes ne artimiausi giminės?* A. Vien (dvi marčios viena kitai), *Neblogi jie, katyt, žmonės, neblogi.* J. Bil (senutė jaunai moteriai), *Tuojuau, tuojuau, katyte.* P. Cvir (vyras žmonai), *Žemaičių katinėlis* – veikiau erotinis, tik moteriai skirtas žodis, plg. (Jasiūnaitė, 1995, 39).

§ 21. Vabzdžių pavadinimai dažniau vartojami, kreipiantis į vaikus ar į kokį smulkesnio sudėjimo žmogų, pvz.: *Palauk tu, skruzdėle!* Vaižg (motina vaikui), *Vartus, svirpliai!* P. Cvir (vyresnieji vaikams), *Nieko nereikia, vyreli tu, žiogeli mano mieliausias.* J. Balt (žmona vyrui).

Roplių ar žuvų pavadinimai paprastai įgyja teigiamą konotaciją ir virsta komplimentais tam tikrame kontekste: šiaip jau jie toli gražu nėra meilūs žodžiai. Drauge jie gauna ir formalųjį eufemizacijos rodiklį – mažybinę priesagą. Tokius kreipinius galima laikyti savotiškais kontekstiniais melioratyvais, pvz.: *GerKate, linksminkitės, rupūžėlės.* J. Avyž (šeimininkas svečiams), *O tai sarmatos padarė, gvačiuukė!* A. Vien (*vaikinas apie mergeitę*), *Slinkis arčiau, silkele...* P. Cvir (vyras pačiai).

Įdomu, kad A. Vaičiulaičio raštuose žodis žuvele vartojamas kaip universalus maloninis kreipinys, kiek primenantis *balandėlį*, pvz.: *Bet, žuvele tu mano, kokie čia lašiniai!* (pati vyrui), *Supratau, žuvele, supratau, kad vargšė įkrito į bėdą.* (kaimynė kaimynėi).

§ 22. Trečioji pagal dydį maloninių kreipinių grupė – giminystės terminai. Iš karto reikia pasakyti, kad šiame darbe nagrinėjami tik perkeltinės reikšmės kreipiniai – giminystės pavadinimai, taikomi visai ne giminaičiams. Kaip žinia, kaimo bendruomenėje priimta tokiais melioratyvais kreiptis į adresatą, kuris iš tiesų nėra susijęs su kalbančiuoju asmeniu nei vedybų, nei kraujo ryšiais¹⁷. Pabrėžtina, kad kreipimosi į nepažįstamą žmogų funkciją gali atlikti tik perkeltine reikšme vartojami kraujo giminystės (ne svainystės!) pavadinimai, kurių iš viso rasta 61. Šie kreipiniai sudaro apie

¹⁶ Zuikis (kūškis), katinas mūsų burtuose bei tikėjimuose – nelaimę nešančios būtybės, jų pavaldai dažnai pasirodo velnias. Tradicinėse metaforose, frazeologijoje gausu erotinių užominių, pvz.: *kūškis* „meiluzis, priegulus“ Kp, *Dievo katinėlis* „mergininkas“ Kp, *kūškio vaikas* „pavainikas“ Ds. Panašių reiškinių esama ir slavų tradicijose, pvz. (Maslova, 1997, 132).

¹⁷ Dėl terminų vedybų giminystė (gentystė, svainystė) bei kraujo giminystė žr. (Buivydienė, 1997, 15).

15% visų melioratyvų, nors skirtingų leksemų užfiksuota tik 9, pvz.: *broleli, sesele, dukrele, dėdele, tetulyte, sūneli, motule, vyrelī, bobiuk*.

§ 23. Paprastai *broleliu* ir *sesele* tarpusavyje vadinasi to paties kaimo žmonės, vienos bendruomenės nariai. Jie esti panašaus amžiaus, artimos socialinės padėties, tos pačios lyties. Taigi, sociolingvistiškai žiūrint, šeimos bendrumą reiškiantys žodžiai, vartojami perkeltime reikšme, šiuo atveju yra tam tikros bendruomenės narių lygybės matas, pvz.: *Iš džiaugsmo, brolužėliai, kad apiekiną turim tokį. M. Katil* (kaimo vyras tarp savęs), *Negerai, broleli, nedraugiškai. B. Sruog* (kaimynas kaimynui), *Vai moterelės sesulės, šaltukas, šaltukas! V. Krėv* (kaimo moterys tarpusavy), *Naravumėlis, sesiuol, tavo muštuvų! P. Andr* (kaimynė kaimynei).

Tiesa, čia galimi ir tam tikri amžiaus skirtumai: broleliu kartais vadinamas ir žymiai jaunesnis žmogus ar net mažas vaikas, pvz.: *Tai ko stovi, broliuk tu mano mielas? J. Balt* (vyras vaikui), *Su savo likimu, broleli, neprasilenksi. LzP* (senukas jaunikaičiui). Reikalui išitikus, taip kreipiamasi ir į visai nepažįstamą žmogų.

§ 24. Vaikas ar jaunuolis vyresniuosisu paprastai vadina *dėdyte, tetule* (*cioccele*), pvz.: *Tetulyt, tik niekam nesakyk. A. Vien* (mergaitė kaimynei), *Juk ne visus išmuš, cioccele. Pė* (mergaitė vyresnei moteriai), *Sušalau, dėdele! J. Balt* (piemuos kerdžiui), *Dėdyte, nemirk... P. Cvir* (vaikas senukui). *Tėveliu ar motule* į svetimą žmogų paprastai nesikreipama (nebent į dvasininkų luomo atstovą). Tuo mes skiriamės nuo atimujų kaimynų: štai rusų kalboje dažni pagarbūs kreipiniai į vyresnį žmogų отец, мать, kiek familiaresni мамаша, мамаша, ба́тя, о ба́тюшка ir матушка seniau turėjo aiškų socialinį statusą: jais buvo vadinami netgi jauni aukštesnės visuomeninės padėties žmonės: didikai, pirkliai, dvasininkai, valdininkai, namų ar ūkio šeimininkai¹⁸.

§ 25. Savo ruožtu *dukrele* ar *sūneliu* vyresnieji kreipiasi į jauną žmogų, vaiką, retkarčiais ir anūką, pvz.: – *Sudiev, dukterėle! – Sudiev, tetute!* LzP (jauna ir sena kaimynės), *Kas gi tau, dukrel, sakyk, kas gi? A. Vien* (kaimynė mergaitėi), *Kas girdėti, sūneli? LzP* (senutė jaunam kaimynui). Kaip matyti iš pirmojo pavyzdžio, vyresnio žmogaus kreipinys šiuo atveju intymesnis už jaunesnio.

§ 26. Tiek funkciškai, tiek ir semantiškai kraujo giminystės terminams labai arti mi asmens pavadinimai pagal amžių, kurių rasta 30, nors skirtingos leksemos vos 4, pvz.: *berneli, mergele, vaikelī, kūdikī*.

Bernelis ir *mergele*, aiškūs atklydėliai iš folkloro tekstų, funkciškai labai primena *brolelį* ir *sesele*, tačiau juos galima vartoti, kreipiantis ne tik į savo, bet ir į priešingos lyties asmenį, pvz.: *O kur tu jū, mergele, eisi ieškoj? V. Krėv* (vyras moteriai), *Valiā, mergele, per didelę dave!* P. Cvir (kaimynė kaimynei), *Išikaušai, berneli... J. Avyž* (moteris vyrui), *Jau bus keturios dešimtys metų su viršum, berneli mielasis. LzP* (senelis vaikiniui)¹⁹. Bene universaliausias, labiausiai desemantizuotas šios grupės kreipinys yra

¹⁸ Jų vartoseną gyvai galima jausti, pvz., Čechovo, Kuprino, Leskovo ir kitų klasikų raštuose: iš ten ir paimti pavyzdžiai. Žemaičiuose panašią funkciją dar prieškario laikais atlikdavo *mamū n' ir papū n's*, kuriuos šeimos nariai vartodavo tėvų, o samdiniai – šeimininkų reikšme.

¹⁹ Folklorizuoti *bernelis, mergele, seselė* ir pan. kur kas patrauklesni už ncmandagius, stačiokiškus *mergaite, moteriške*, kurie nusikopijuoti nuo rusų дедушка, женщина, iš miesto kalbos prievarta pašalinus

vaikeli (19 pavartojimo atvejų), pvz.: *Ui vaikuži, per ilgai*. I. Simon (sesuo seseriai), *Ne, paikas vaikeli. Apsirikai*. J. Avyž (mergina vyrui), *Agne, vaikeli. Argi taip reikia?* M. Katil (vaikinas mergaitei)²⁰.

§ 27. Iki šiol vis buvo kalbama apie perkeltinės reikšmės melioratyvus. Maloninių kreipinių pasidaroma ir kitokiais būdais. Ypač gausi tam tikros ypatybės turėtojų pavadinimų grupė, kuriai priklauso įvairių priesagų vediniai iš vardažodžių. Tokių kreipinių iš viso rasta 47: jie sudaro apie 11% visų melioratyvų. Užfiksuota 19 skirtingų šios grupės leksemų, pvz.: *mažutėli, meilute, brangute, bedantėle, gražuolėle, paikaute, branguolėli, vientūrėli, žilagalvėle, sengalvėle, pilvūzėli, burbulėli, kankolėli, geruti, bjaurybiuk, papūtžandėli, apsuktgalvėli, ilgasparniukai, baltasparnėli* (keli pastarieji tai komi naminiams paukščiams).

§ 28. Daugelis šių maloninių kreipinių yra specializuoti, riboto leksinio junglumo. Štai *sengalvėlės* ar *bedantėlės* niekaip nepritaikys jaunai moteriai, o *kankolėlio*, *burbulėlio* ar *pilvūzėlio* – liesam žmogui. Universalesni tie šios grupės melioratyvai, kurie padaryti iš žmogaus charakterio ar psichikos savybės reiškiančių būdvardžių: *meilute, brangute, geruti* ir pan. Mažybinių priesagų dariniai iš kompozitų šnekamojoje kalboje ne itin patogūs dėl savo ilgumo, todėl laikytini veikiau okaziniais melioratyvais, pvz.: *apsuktgalvėli, papūtžandėli*. Dažniausias šios grupės melioratyvas – *mažutėlis* ir kiti šios šaknies žodžiai: *mažyte, mažėlėle, mažulyte* (26 pavartojimo atvejai). Tai moterims ir vaikams vartojami kreipiniai, pvz.: *Kas tavo, mažulyte, nuskraudė?* Vaižg (vyras žmonai), *Linguok, mano mažėlėle!* Žem (motina dukrelei).

§ 29. Prie šios grupės šliejasi ir asmens pavadinimai pagal būseną, nusiteikimą: jų rasta 22 (7 skirtingos leksemos), pvz.: *nabagėli, vargšėli, vargdienėli, varguolėli, vargėli, laime, džiaugsmeli*. Tai tipiški emocinės derivacijos atvejai. Šios grupės kreipiniai gana universalūs ir vartojami paprastai guodžiant, stengiantis pralinksinti adresatą, pvz.: *Na kas tau, nabagėl, pasidare?* M. Katil (vyras moteriai), *Varguolėle, kaip tu save susižudei*. LzP (vaikinas mergaitei), *Tu varge, vargeli...* Nutilk! P. Cvir (motina vaikui).

Žymiai rečiau (vos 9 pavartojimo atvejai) pasitaiko veikųjų pavadinimų, kurių darybos pamatas – veiksmožodis. Tai § 18 minėti *suburkuotiniai, burkuonėliai*. Čia dar priskirtini *širdies paguodėlė* (veikiausiai vertinys iš *patiekėlė*), *išdykėlė, puplys* ir dar kai kurie žodžiai.

§ 30. Kitos leksinės semantinės melioratyvų grupės yra aiškiai periferinės. Kartais vaikui ar moteriai taikomi buities daiktų pavadinimai, pvz.: *krežėli, kuodeli, kukuli, medaus kory, saldus kryžėli, aukso spurgele*. „Saldžios“, „kulinarinės“ metaforos mums nebūdingos, skolinčios, atėjusios per bažnyčią²¹. Nelietuviškos kilmės yra ir mi-

nus socialinio atspalvio *ponių* bei *panelę*. Kaimo bendruomenė, matyt, daug geriau sugebėjo reguliuoti žmonių santykius reikiama vokalyste už „civilizuotą“ tarybinio miesto visuomenę.

²⁰ Rytų aukštaičiai labai mėgsta ir specializuotą moterišką kreipinį *vaikėla* ~ *vaikelė*. LKŽ užfiksuotas ir *kaitinėle*. Panašios darybos dabar sporadiškai pasitaiko miesto kalboje: vaikai pasako *parštuokas* ir *parštuokė* panašiai kaip *nykštukas* ir *nykštukė*.

²¹ Plg. (Jasiūnaitė, 1995, 46, 68 išnaša).

tines, religines sąvokas reiškiantys *kreipiniai dūšele, angelėli*. Kartkartėmis šmėsteli ir lietuviškas mitonimas, skirtas temperamentingai moteriai: *raganelė, kipsiuk*. Žodžių, susijusių su žmogaus kūnu ar jo funkcijomis, rasta vos keletas: labai dažna ir universali *širdelė* (net 27 pavartojimo atvejai)²² ir mažam vaikui taikomas *ašara*. Veikiau autorių fantazijos, o ne tradicijos padarinys yra kai kurios dangaus šviesulių, atmosferos reiškinių metaforos, pvz.: *Tu nelynok, debesėli, jeigu aš truputį šmikt...*. P. Cvir (išgėręs vyras verkiandai pačiai), *Tu mano mėnesėlis su sidabro pakraščėliais, o aš tavo aušrinė žvaigždėlė*. K. Bor (jauna pati senam vyrui).

§ 31. Norint iširti maloninių kreipinių vartojimo aplinkybes, nustatyti jų priklausomybę nuo kalbėtojo bei adresato lyties, amžiaus, socialinės padėties, giminystės laipsnio ir pan., pasirodė tikslinga duomenis pateikti lentelės pavidalu. Lentelėje parodyti 24 skirtingi komunikacijos atvejai: joje fiksuojamos tik tos melioratyvų vartojimo situacijos, kurios iš tikrųjų rastos tekstuose. Tikrovėje, be abejo, maloniniai kreipiniai gali būti vartojami ir tokiomis aplinkybėmis, kurios neužfiksuotos grožiniame tekste. Panašiai santykiauja, pavyzdžiui, priebalsių junginių realizavimas tekstuose bei žodyne. Dėl vietos stokos bendravimo situacijų pavadinimai lentelėje pateikiami sutrumpintai.

§ 32. Iš lentelės matyti, kad daugiausia komplimentų, kaip ir reikėjo tikėtis, vartoja vaikinai, kreipdamasis į merginą: net 35. Vyresnis vyras, kalbėdamasis su jauna moterimi, taip pat nešykšti meilių žodžių: šioje situacijoje vartojami 28 melioratyvai. Vyras kreipiasi į žmoną 24 maloniniais kreipiniais.

Jau iš šių faktų galima spręsti, kad lyties faktorius labai svarbus „kurtuazinės“ leksikos tyrimams: vyras nemaž visais atvejais esti aktyvesnis už moterį ir laikosi „riteiška“, stengdamasis pelnyti jos palankumą. Žmona, kreipdamasi į vyrą, vartoja tik 10 melioratyvų, vyras į žmoną – net 24, tėvas, kalbėdamasis su dukteria, kreipiasi 14 maloninių žodžių, o su sūnumi – tik 6, vaikinai, bendraudamas su mergina, stengiasi pastarąją palenkinti 35, o ši vaikiną – tik 6 komplimentais, vyresnis vyras šiam reikalui turi 28, o jauna jo pašnekovė – vos 3 kreipinius. Net motina 20 kreipinių vartoja, bendraudama su sūnumi, o tik 13 – su dukteria, vadinasi, yra aktyvesnė su priešingos lyties asmeniu. Kiek kitokia padėtis tikrai tarp panašaus socialinio statuso suaugusių kaimo bendruomenės narių, kaimynų: „kurtuazinė“ leksika čionai vartojama palyginti vangiai, nes vyras moteriai taiko 8, o ši vyrui – tik 5 kreipinius. Šios grupės atstovai žymiai aktyvesni su tos pačios lyties asmeniu: vyras su vyru (13 kreipinių), moteris su moterimi (15 kreipinių)²³.

²² Kalba, būdama konservatyvesnė už kultūrą, fiksuoja nemažai senosios pasaulėžiūros elementų. Širdį mums įprasta sieti su emocijomis, galvą – su intelektu. Kinai emocijas sieja su inkstais, kai kurios Afrikos tautelės – su kepenimis ar nosimi (Maslova, 1997, 155).

²³ Atrodo, tradicija kaimynėms vadintis folkloriniais kreipiniais anksčiau yra buvusi gajesnė: *nūtelėmis, širdelėmis ir pupelėmis* mirgėte mirga Žemaitės raštai. Vargu, ar ši griežta realistė būtų taip „susentimentaliniusi“ šnėkamąją kalbą, jci nebūtų šio reiškinio patyrusi tikrovėje. Šiandien, kaip žinia, tokių melioratyvų vėliau išgirsi kalbantį senas džuok moteris, bet ne Žemaitijoje.

1 lentelė. Maloninių kreipinių vartojimo situacijos

Eil. Nr.	Kreipinys	vyras – vyras	vyras – moteris	moteris – moteris	moteris – vyras	vyras – žmona	žmona – vyras	motina – duklė	duklė – motina	motina – sūnus	tėvas – duklė	duklė – tėvas	tėvas – sūnus	mergina – vaikas	vaikas – mergina	sėso – brolis	brolis – sesuo	vyr. moteris – jaun. vyras	jaun. vyras – vyr. moteris	vyr. moteris – jaun. moteris	jaun. moteris – vyr. moteris	vyr. vyras – jaun. vyras	jaun. vyras – vyr. vyras	vyr. vyras – jaun. moteris	jaun. moteris – vyr. vyras			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.			
1.	balandėli, -e	+		+	+	+	+	+		+	+			+	+	+		+		+								
2.	širdelė		+	+		+	+		+		+				+					+	+					+	+	
3.	mažutėli, -e			+				+		+	+		+							+							+	+
4.	pupelė	+	+	+		+		+		+			+	+				+		+						+		
5.	broleli	+																										
6.	vaikeli	+		+	+	+		+		+	+		+	+	+			+		+		+				+		
7.	lelijelė										+				+					+						+		
8.	paukšteli, -e					+		+			+				+											+		
9.	sesele			+													+									+		
10.	dukrelė							+			+															+		
11.	tetulytė													+					+		+							
12.	uogetė	+		+																+						+		
13.	nabagėli, -c		+	+	+	+							+							+		+					+	
14.	dobilėli	+					+			+				+		+						+						
15.	rūtelė			+				+							+					+						+		
16.	dūšėlė	+		+		+	+													+	+							
17.	katytė, katinėli	+		+		+									+					+	+							
18.	rūtų šakelė														+					+								
19.	angelėli								+	+					+							+						
20.	dėdelė																					+					+	
21.	berneli				+													+			+						+	
22.	mergelė		+	+																			+					
23.	gegelė		+												+					+							+	
24.	viščiuk						+		+						+											+		
25.	šarkelė	+				+									+					+								

§ 33. Amžiaus faktorius irgi labai svarbus maloninių kreipinių vartojimui: vyresnis žmogus šiuo atžvilgiu visada aktyvesnis už jaunuolį ar vaiką. Vyresnis vyras aktyvesnis su priešingos, o vyresnė moteris – su tos pačios lyties asmeniu. Vyresnė moteris kreipiasi į jauną vyrą 6, o pastarasis į ją – tik 1 melioratyvu, vyresnė moteris į jauną moterį ar mergaitę – 17, o pastaroji į vyresnę – tik 4, vyresnis vyras į jaunuolį ar berniuką – 16, o jaunas vyras į vyresnį – tik 2 maloniniais žodžiais. Ypač ryški disproporcija tarp pagyvenusio vyro ir jaunos moters vienas kitam taikomų melioratyvų skaičiaus: 28 ir 3.

§ 34. Šie faktai rodo, kad maloninė leksika – vyresnio žmogaus prerogatyva. Veikiausiai taip yra dar ir todėl, kad amžiaus faktorius kaimo bendruomenėje labai glaudžiai susijęs su socialiniu faktoriumi. Iš karto reikia pasakyti, kad specialių socialinį statusą rodančių kreipinių grožiniuose tekstuose nerasta, išskyrus vienintelį *jūsų sveikatelė*, kurį valstiečiai vartoja, kalbėdamiesi su abejotinos reputacijos šunadvokačiais. Žmogaus visuomeninę padėtį paprastai rodo tie patys su amžiumi sieitini kreipiniai. Štai Baltušio raštų piemenukams šeiminiškai yra *dėdė, tetulytė*, o suaugę samdiniai kartais vartoja ir emociškai neutralius kreipinius *gaspadoriai, gapadine*. Į kunigą visuotinai kreipiamasi *tėveliu* ar *dvasiškuoju tėveliu*. Taigi socialinio kreipinio funkciją kaimo bendruomenėje atlieka tiesiog vyresniojo giminaičio pavadinimai.

§ 35. Pažymėtina ir melioratyvų vartojimo specifika tos pačios šeimos ribose. Tokią leksiką aktyviai vartoja tik vyresnieji šeimos nariai. Duktė ar sūnus su motina bei tėvu bendrauja tiesioginės reikšmės žodžiais, pvz.: *mamyte, motinėle, motušėle, motinyte, tėveli, tėveliuk, tatulėli*. Emocinis santykis su adresu čia reiškiamas mažiųjų priesagų gausa, o ne metaforų vartojimu. Maloninės leksikos vartojimo požūriū skurdokas brolio bei sesers bendravimas: vienintelis populiariesnis melioratyvas čia yra *dobilėlis*. Tai dar kartą įrodo, kad melioratyvai pirmiausia skirti meilei ar simpatijai priešingai lyčiai reikšti bei skirtingo amžiaus grupių bendravimui.

§ 36. Baigdama neiškenčiu nepabrėžusi dar vienos, mano nuomone, svarbios maloninių kreipinių ypatybės: jie labai primena „padailintus“ negražiųjų žodžių pakaitalus – eufemizmus. Pastarieji, kaip žinia, yra kokio nešvankaus ar grubaus žodžio substitutai, plg. (Gaivenis, Keinys, 1990, 64). Lygiai tokią pat substituciją galima įžvelgti ir nagrinėjant maloninius kreipinius, ypač gretinant juos su atitinkamais melioratyvais. Palyginkime:

Eufemizmas	Neutralus žodis	Disfemizmas
<i>aukasas</i>	<i>mėšlas</i>	<i>šūdas</i>
<i>geras daiktas</i>		
<i>organinės trąšos</i>		

<i>Melioratyvas</i>	Neutralus kreipinys	Pejoratyvas ²⁴
<i>rože lelija</i>	<i>Emilija</i>	<i>erškėtėli</i>
<i>rūtele</i>	<i>Barbora</i>	<i>dilgynėle</i>
<i>gulbele</i>	<i>Genovaite</i>	<i>varna</i>
<i>kvietkėli</i>	<i>Uršule</i>	<i>šluota</i>

§ 37. Iš schemelės matyti, kad tiek tarp eufemizmų bei disfemizmų, tiek tarp emocijų kreipinių galima įžvelgti antitezės santykį: tiesa, tai ne absoliutieji, bet veikiau daliniai antonimai. Formalusis komponentas – mažiškinė priesaga emocijoms kreipiniui (tiek melioratyvui, tiek ir pejoratyvui) būtinas tada, kai žodžio leksinė reikšmė nesuponuoja teigiamos ar neigiamos konotacijos. Jeigu konotacijos pobūdis kalbėtojui aiškus iš konteksto, formalusis komponentas pasirodo veikiau kaip eufemizacijos priemonė ir signalizuoja, kad žodis priskirtinas melioratyvams, pvz.:

Pejoratyvas	Neutralus kreipinys	Melioratyvas
<i>višta</i>	<i>Emilija</i>	<i>viščiuk</i>
<i>gyvėte</i>	<i>Barbora</i>	<i>gyvačiuke</i>
<i>vārna</i>	<i>Uršule</i>	<i>varnelė</i>

§ 38. Kiekvienas kalbininkas, bent kiek susipažinęs su mūsų tradicinių bei naujųjų keiksmažodžių formulėmis, nesunkiai pastebės, kad eufemizmų neretai ieškoma būtent tarp melioratyvų. Plg. visiems žinomų keiksmažodžių pakaitalus: *Žalia rūta! Je bitute! Kad tave žvirblis! Kad tave zuikiai subadytų!* Žinoma, čia aktualus ir fonosemantinis aspektas: pageidautina, kad melioratyvo pirmasis skiemuo sutaptų ar bent jau asocijuotųsi su reikiamu necenzūrinio žodžio elementu, pvz.: *rūta – rupūžė, žalia – žaltys* ir pan. Tokie reiškiniai aiškiai rodo, kad „kultūriškai angažuotos“ leksikos grupės glaudžiai sąveikauja tarpusavyje. Išsiaiškinti kitas šių grupių sąsajas padės tolesni keiksmažodžių tyrimai.

OUR TERMS OF ENDEARMENT

Summary

The present article makes an attempt to analyze Lithuanian traditional terms of endearment used in popular texts of our classical literature. The terms were found to occur in 24 various situations,

²⁴ VU Klasikinės filologijos katedros dėstytojas Mindaugas Strockis būtų linkęs melioratyvo vietoje siūlyti afektatyvo – meilę, palankumą reiškiančio žodžio, o pejoratyvo vietoje – reprobatyvo – peikiamojo, gėdinamojo žodžio terminus.

especially in communication between persons of different age and sex. They show a very close connection between the language and other spheres of our ethnic culture. This is especially true for the names of birds and plants, used as terms of endearment

LITERATŪRA

- Blumfild*, 1968 – Блумфилд Л. Язык. Москва: Наука.
- Buivydienė R.*, 1997, Lietuvių kalbos vedybų giminytės pavadinimai. Vilnius: Mokslo ir encikl. leidybos institutas.
- Civ'jan*, 1989 – Цивьян Т. В. Заметки по балто-балканскому мифологическому гербарю: руга. – Балто-славянские исследования / Отв. ред. Вяч. Вс. Иванов. Москва, 69–73.
- Frazer J. G.*, 1968, *The Roots of Magic. – Every Man his Way: Readings in Cultural Anthropology.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 79–119.
- Gaivenis K., Keinys S.*, 1990, Kalbotyros terminų žodynas. Kaunas: Šviesa.
- Gimbutienė M.*, 1994, Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius: Mintis.
- Jakaitienė E.*, 1988, Leksinė semantika. Vilnius: Mokslas.
- Jasiūnaitė B.*, 1995, Endriejaviškių pejoratyvinė leksika: (Neigiamieji žmogaus apibūdinimai). – *Kalbotyra*, t. 44 (1), 35–57.
- Jasiūnaitė B.*, 1996, Daugailiškių tradiciniai palyginimai. – *Kalbotyra*, t. 45(1), 5–19.
- Karalūnas S.*, 1997, Kalba ir visuomenė. Vilnius: LKI.
- Kopylenko*, 1972 – Копыленко М. М. Об этикете обращения. – Страноведение и преподавание русского языка иностранцам / Отв. ред. Е. М. Верещагин, В. Т. Костомаров. Москва: Издательство Московского университета, 91–97.
- Maslova*, 1997 – Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. Москва: Наследие.
- Revunenkov*, 1988 – Ревуненкова Е. В. Ребенок в представлениях батаков северной Суматры. – Этнография детства: Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Южной и Юго-Восточной Азии / Отв. ред. И. С. Кон. Москва: Наука, 39–61.
- Stundžia B.*, 1979, Keli Tauragnų šnėktos mažmožiai. – *Kalbotyra*, t. 30(1), 89–90.
- Stundžienė B.*, 1987, Medžio įvaizdis lietuvių liaudies dainos mikrokontekste. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, t. 1(98), 95–105.
- Trubeckoj*, 1987 – Трубецкой Н. С. О притяжательных прилагательных (possessiva) староцерковно-славянского языка. – Избранные труды по филологии. Москва: Прогресс, 219–222.
- Vežbickaja*, 1996 – Вежбицкая А. Личные имена и экспрессивное словообразование. – Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 89–192.
- Vinogradova*, 1995 – Виноградова М. Н. Цветочное имя русалки: славянские поверья о цветении растений. – Этноязыковая и этнокультурная история восточной Европы. Москва: Индрик, 231–259.
- Žel'vis*, 1997 – Жельвис В. И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема. Москва: Ладомир.

Vilniaus universitetas
Bendrosios kalbotyros katedra

Įteikta
1998 m. gegužės mėn.